چیرۆکەشیعرەکانی فایق بێکەس بۆ منداڵان ... ڕۆزا شوان

چیرۆکەشیعری منداڵان، جۆرێکی گرنگە لە جۆرەکانی شیعر بۆ منداڵان. دوو هونەرن لە هونەرێکدا ئاوێزانی یەکتری بوونە. شیعرە و چیرۆکیشە، بە واتا دووانەیە. لە رووخساردا شیعرە و لە ناوەڕۆکیشدا چیرۆکە. بنەما سەرەکییەکانی شیعر و چیرۆکیشی تێدایە. وەکو چیرۆک بریتییە لە: کەسایەتی یا پاڵەوان (مرۆڤ، ئاژەڵ، باڵندە)، پێشەکی، رووداو، فۆرم، ناوەڕۆک، گرێ، کۆتایی. وەکو شیعریش بریتییە لە: جوانی و شیرینی زمان، شێوازی هێنانەوەی ئاسان، کێش و سەروای سووک و ناسک، ترپە ومۆزیک. هەمووشیان چیرۆکێک دەگێڕنەوە. بۆ زۆریش چیرۆکێکی ئەندێشەییە زیاتر لەوەی کە چیرۆکێکی ریالیزمی بێت. هەر چیرۆکەشیعرێکیش مەبەستێک یا زیاتر دەگەیەنێت. مەبەست و ئامانجی شاعیرانی نووسەری چیرۆکەشیعر بۆ منداڵانی کورد، لە پاڵ چێژ و خۆشی بەخشین پێیان، ئامانجیشیان هۆشیاری کردن و رۆشنبیری کردن و رێنمایی کردن و ئاراستەکردن و پەند فێرکردن و سوود بەخشینە بە منداڵانی کوردمان.

ئەمە لە مانگی (دێسەمبەر/٢٠١٩) دا، لەژێر ناوی (چیرۆکەشیعر لە ئەدەبی منداڵانی کورد) دا، نووسینێکمان بڵاوکردەوە، تێیدا باسمان لە چیرۆکەشیعر لە ئەدەبی منداڵانی کورد کردووە. ئاماژەشمان بە ناوی چەند شاعیرێکی ناسراوی کوردمان کردووە، کە چیرۆکەشیعریان بۆ منداڵان نووسیون. چەند نموونەیەکی چیرۆکەشیعری کوردیشمان بۆ منداڵانی کورد نووسیوە. بۆیە لەمە زیاتر درێژە بە چیرۆکەشیعر نادەین.. دەچینە سەر سەرناوی نووسینەکەمان (چیرۆکەشیعرەکانی فایق بێکەس بۆ منداڵانی کورد).

(فایــق بێکەس) شاعیرێکی کورد و کوردستان پەروەری دلێر و بوێر و قسە لە روو بوو، بە کوێرەوەری و مەینەتی ژیا، بەڵام بە سەربەرزی شکۆداری سەری نایەوە. بێکەس لە ساڵی (١٩٣٣) تا ساڵی (١٩٤٨) واتا تا ساڵی کۆچکردنی، مامۆستایی قوتابخانەی سەرەتایی بوو، لە قوتابخانەکانی (بازیان و تەوێڵە و هەڵەبجە و سلێمانی) دا، وانەی بە قوتابیانی کورد وتەتەوە و فێری سروودی کوردی کردوون رۆحی کورد و کوردستان پەروەری خستۆتە دڵیانەوە.

بێکەس بێجگە لە زمانی کوردی، زمانی عەرەبی و فارسی و تا رادەیەکیش ئینگلیزیشی دەزانی، بە تایبەتیش زۆر بە باشی زمانی عەرەبی دەزانی. چەند هۆنراوەیەکی بە عەرەبی داناوە.

شیعر لای فایق بێکەس پەیامێکی نەتەوەیی بووە. بێکەس ئەوەندەی گەیاندنی ئەو پەیامەی لا مەبەست بووە، کەمتر ئاوڕی لە جوانکاری و لە هونەر و فانتازی شیعر داوەتەوە.. بێکەسی خاوەن شیعری (وەتەن، داری ئازادی، بیست و حەوت ساڵە، سروودی وەتەن ئاواکەی) و بە دەیان شیعری نیشتمانی تر. لە هەموو بوارەکانی شیعردا، شیعری نووسیوە. (لای لایە) یەکی جوانیشی بۆ (شەرکە) ی کوڕی نووسیوە.
فایق بێکەس لە تەمەنی (٤٣) ساڵییدا، لە ڕۆژی (١٨/ دێسەمبەر/١٩٤٨) کۆچی دوایی کرد. لە گۆڕستانی (سەیوان) لە شاری سلێمانی بە خاک سپێرا.
پاش مردنی بە چەند ڕۆژێ، لە لایەن حکومەتی ڕەگەزپەرست و کۆنەپەرستی ئەو سەردەمەی عێراق، فەرمانی لە ئیش دەرکردن و گرتنی دەرچووە.
فایق بێکەسی نەمر، منداڵانی کوردیشی لە شیعرە جوانەکانی بێبەش نەکردوون. وەک مامۆستایەک و شاعیرێک، تێکەڵ بە جیهانی پاکی منداڵانی کورد بووە و لە نزیکەوە لە خواست و هیوا و راز و نیازی پاکیان تێگەیشتووە. لێیان تێگەیشت کە چەند تامەزرۆی شیعری ناسک و سروودی نیشتمانی و چیرۆک و چیرۆکەشیعری جوان و خۆشن. بێکەس تێکڕا (٢٠) شیعر و چیرۆکەشیعر و ئۆپەرێت و سروودی بۆ منداڵانی کوردمان نووسیوە. لەو ژمارەیە (٥) یان چیرۆکەشیعرن. یەک ئۆپەرێتیشی تێدان. کە لە ساڵانی سییەکانی سەدەی رابردوودا نووسیویانی. بە داخەوە کە تەمەنی بێکەس کورت بوو، ئەگینا زۆرتری بۆ منداڵانی کوردمان دەنووسی. منداڵانی کوردمان هەموو ڕۆژێک، لە کاتی ریزبوونی پێش چوونە پۆلەوە، لە قوتابخانەکانی کوردستاندا، بە ئەوپەڕی ڕێز و شکۆدارییەوە، بە چڕینی سروودی (خوایە وەتەن ئاواکەی… چەند دڵگیر و شیرینە) یادی شاعیری گەورەی نیشتمان پەروەرمان (فایق بێکەس) ی نەمر دەکەنەوە.
فایق بێکەس لە خۆ تاقیکردنەوەی لە بواری نووسینی چیرۆکەشیعر بۆ منداڵانی کورد سەرکەوتووە.. نووسینی چیرۆکەشیعر بۆ منداڵان، کارێکی هەڕەمەکی و ئاسان نییە، شاعیرێک گەر توانایەکی بەرزی هێنینەوەی نەبێت و شارەزای بنەماکانی چیرۆکی منداڵان نەبێت، ناتوانێت چیرۆکەشیعرێکی ناسک و جوان بۆ منداڵان بنووسێت.

دەینە سەر چیرۆکەشیعرەکانی فایق بێکەس بۆ منداڵانی کورد. ئەمانە ناوی هەر پێنج چیرۆکەشیعرەکانێتی (تەمەعکاری، یەکێتی، جووتە کەتر و بەقەڵەک، شێرە و مار، هەرەوەزی) ئۆپەرێتەکەشی بە ناوی (شوان و مەڕەکانی) یەوەیە. وەکو نموونە لەم نووسینەماندا، سێ لە چیرۆکە شیعرەکانی و ئۆپەرێتەکەی فایق بێکەس دەنووسین.

شـێرۆ و مـار
شـێرۆ کـوڕێکـی چـاکـە
زۆر بـە رەحـم و دڵ پـاکـە
رۆژێ لـە چـلـەی زسـتـان
مـارێکـی دی لـە کـۆڵان
وا لـە سـەرمـا سـڕ بـووە
بـە عـەیـنـی وەک مـردووە
زۆری بـەزەیـی پـیـا هـات
وتـی مـن ئـەیـدەم نەجـات
دەس بەجێ مـارەی هـەڵگـرت
خـێرا بـۆ مـاڵـەوەی بـرد
ئـاگـرێکـی بـۆ کـردەوە
مـارەی گـەرم کـردەوە
ئـەمجـا مـارەی بـەد خـوو
سەرمـای لـە بـەدەن دەرچـوو
چـاکـەی لـ□ بـەرچـاو نـەمـا
پـەلامـاری شـێرۆی دا
کـوڕ دەسـتـی کـرد بـە هـاوار
بـاوکـەکـەی کـرد خـەبـەردار
کـەوتـە فـریـای دەسـت و بـرد
مـارەکـەی لـەت و پـەت کـرد
ئـەمجـارە رووی کـردە شـێرۆ
وتـی: رۆڵە ئـەگـەر تـۆ
قـسـەی مـن لـە گـوێ بـگـری
تـووش نـابـی تـا ئـەمـری
“چـاکـە دەرحـەق کـەسـانـێ
بـکـە کـە پـێی بـزانـێ”

بێکەس لە دوا دێری ئەم چیرۆکەشیعرەدا، بە روونـی مەبەستەکەی نووسیوە.. بە ناوی باوکی شێرۆوە، کە گوێی لە ئامۆژگاری بگرێت و پەند و وانە وەربگرێت و جارێکی تر نەکەوێتە هەڵەوە.. لە دیوانەکەیدا نووسراوە وەرگێڕاوە، ئەماژە بەوەش نەکراوە کە لە چ زمانێکەوە وەریگێڕاوە. بەڵام من ئەم چیرۆکە، بە چیرۆکێکی رەسەنی فۆلکلۆری کوردیمان دەزانم. جارێک بە ناوی (مارەکەی شێخ هۆمەر) ەوە دەیگێڕنەوە، کە لەم چیرۆکەدا مارەکە لە ناو کۆمەڵە دڕکە زییەکدا پەپکەی کردووە، شێخ هۆمەری جووتیار نازانی ماری تێدایە، ئاگر بە د□□ک□ د□نێ تا بیسووتێنێ، مارەکە کە گەرمی پێدەگات، خۆی بە شەنەکەی شێخ هۆمەردا هەڵدەواسێ و خۆی بە ملییەوە

دەئاڵێنێ، تا پێوەی بدات، رێوییەک دێت و دەبێت بە قازی و شێخ هەمەر لەو مارە رزگاردەکات و مارەش دەکوژرێت. هەر ئەم چیرۆکە لە دەقێکی تردا (مارەکەی مام هەمەر)ە، کە لە چلەی زستاندا لە ناو بەفردا، لە سەرما سڕبووە، مام هەمەر دەیخاتە باخەڵییەوە تا گەرمی بێتەوە. مارەکە کە گەرمی بۆوە، ویستی بە مام هەمەرەوە بدات. لێرەشدا قازی رێوییەکە و مام هەمەر رزگار دەکات. مارەکەش دەکوژرێ و سزای بێ ئەمەکی و نیاز خراپی خۆی وەردەگرێت. کەواتە پاڵەوانی ئەم چیرۆکە مام (هەمەر) ە. بێکەسی نەمر وەکو چیرۆکەشیعر دایڕشتووە، ناوی پاڵەوانەکەشی (شێرۆ) یە، رەنگە فایق بێکەس بۆ خۆشەویستی لە جیاتی ناوی (شێرکو) ی کوڕی لە جیاتی ناوی مام، یا شێخ (هومەر) ناوی شێرۆی داناوە. فریاڕەس و قازییەکەشی باوکی شێرۆیە. ئەمەش شتێکی ئاساییە و لە چیرۆکی گەلانی جیهانیشدا، نووسەران چیرۆکە فۆلکلۆریان، بە چەند دەقێکی جیاواز نووسیون. بەڵام دەقەکەی فایق بێکەس و دوو دەقەکەی تریش، هەر هەمان ناوەڕۆکیان هەیە. بەدکاریش هەر مارەکەیە، هەمان مەبەستیش دەدەن بە دەستەوە.

مەبەستی ئەم چیرۆکەشیعرە ئەوەیە: نابێ مرۆڤی دڵپاک و چاکەخواز و خۆشباوەڕ و سۆزدار و بە بەزەیی، هێندە بڕوا بە مرۆڤی بەدکار و نیاز گڵاو و نەیار و بێ ئەمەک بکا و بەزەیی پێدا بێتەوە، گەر لە تەنگانەشدا بوو. چونکە ئەو کەسە بەدخووانە کە کەوتە شێنەیی، لە جیاتی سوپاس و پێزانین و پاداشت، بە خراپە و ناپیاوی وەڵامی چاکە و پیاوەتی دەدەنەوە. گەرچی کورد دەڵێ:"هەر چاکە چاکە" ئەمەی کورد لە پاڵ ئەم دروشمەدا زۆر زیانمان لێکەوتووە، دوژمنانی گەلەکەمان، لە کاتی لاوازییان و تەنگانەیاندا، هەمیشە دڵپاکی و خۆشبڕوایی کوردیان قۆستۆنەتەوە. کە کەوتوونەتە شێنەیی و بەهێزبوونە، گەورەترین زیان و زەبر و تاوانیان دەرحەق بە کورد کردوون. بە نامەردی و ناپیاوەتی، پاداشتی پیاوەتی کوردیان داونەتەوە.. بە دەیان نموونەمان لەم بارەیەوە هەیە.

وا دیارە نووسەری ڕەوانشاد، مامۆستا (مستەفا نەریمان) ئاگای لەوە نەبووبێت، کە بێکەس ئەو چیرۆکەشیعرەی نووسیوە. مامۆستا نەریمانیش هەر هەمان چیرۆکی بە چیرۆکەشیعر هۆنیوەتەوە، لە ژمارە (٤)ی گۆڤاری (دەنگی گێتی تازه) بەرگی پێنجەم، ساڵی سێیەم، لە (١٩٤٦) بە ناونیشانی (رۆڵە: چاکە بە نەیار مەکە) بەناوی کردەتەوە.

ئەمە چەند دێڕێکە، لە چیرۆکەشیعرەکەی مامۆستا مستەفا نەریمان:

مارێکی مەلعوون لە رۆژێ سەردا
پێپێکەی خۆی دابوو لە دەشت و دەردا
رێکەوت منداڵێک لەوێ رۆیشت

کە چاوی پێکەوت کەمە لەلای نیشت
گرتی باوشی گاو بە ما
خستی لای ئاگر گرمی کرد بە حا
ماستا نریمانیش، کتایی چیرکشیعرکی، ھر بو مبستە
کتایی پدھنت، ک سپ و خراپکار ک لر (مارکی) نرخی
بدکاری و ب ئمکی خی وردگر و تیادچت. مبستیش
وریاکردنوی منداان ک ب ئاگابن ل کسانی چاک پنزان.
بام پویست ئاماژش بو راستییش بدین، ک ھمان چیرک، ب
ھمان کتایی و مبست، یکک ل چیرک ئفسانییکانی (ئزوپ:
٦٢٠ـ ٥٦٤ پ. ز) ی ینانی ب ناوی (جووتیار و مار) وی. ک
ئفسانووسی فرنسیش (جان دی لاڤنتین: ١٦٢١ـ ١٦٩٥) ی ل
ئزوپو وری گرتوو و ب چیرکشیعر دایشتوو. ژمار (١٤٩) ی
ل چیرکشیعرکانی لاڤنتین.
میری شاعیرانی عرببیش (ئحمد شوقی : ١٨٦٨ ـ ١٩٣٢) ک ب رس
کورد. زر سرسامی چیرکشیعرکانی (لاڤنتین) بوو و کاری
تکردوون. بشی ھر زری چیرکشیعرکانی ب منداان، ل
لاڤنتینو وریگرتوون. ب زمانی عرببی ب چیرکشیعرو ب
منداانی عرببی ھنیونتو.
تمعکاری
دوو پشیلی جووت و رک
ھستان و چوون جیک
ب دزینی سلک پنیر
کوتن پیلان و تدبیر
وختت تدبیر رک خرا
شون و رگا دانرا
چوون سری دوو ب دوو
پنیریان دسگیر بوو
ب تماع و بشی زر
لیان بوو ب ش و ش
تر و پ ل یکیان دا
تاکو ھزیان ل با
کات تاو ماندوو بوون
شرعیان برد لای میموون
وتیان ئتکین قازی
ھردووکمان بکی رازی
میمون ھستا زوو ب زوو
ھنای پش تر رازوو

پەنیری لەتکرد بە دەم
بەشێ زۆر و بەشێ کەم
خستیە ئەم سەر و ئەو سەری
تەرازووەکەی هەڵبەی
دەستی کرد بە کێشانی
لایەک گرانی هانی
مەیموون قەپاڵی لێ گرت
تا بە جارێ کەلی کرد
ئەمجا بچووک بوو سەرکەوت
ئەوەی تریشیان داکەوت
لەم پاروویەک لەو پاروو
تا پەنیری خوارد هەموو
پشیلەکان بەبێ بەش
مانەوە مات و رووڕەش
خوڵاسەی ئەم قسانە
تەماعکار پەشیمانە
ئەوی بەد و ناڕێکە
بە دە نەفرەتی لێکە

بەکەس لە دوو دێڕی کۆتایی ئەم چیرۆکەشیعرەشدا، مەبەستەکەی و پەندوەرگرتنی بە جوانی دیاری کردووە. خۆزگە وشەی (دزی) ی تێدا نەبوایە، چونکە وشەگەلێکی وەک (دزی، درۆی کرد، فێڵی کرد، کوشتی، هەڵیخەڵەتاند،...) لە ئەدەبی منداڵاندا، بە وشەی نەرێنی دەزانرێن. گەرچی ئەم وشانە ڕۆژانە لەناو خەڵکیدا بەکاری دەهێنن و ئاساییە بە لایانەوە.. بەڵام با منداڵان لە منداڵییەوە فێری ئەم وشانە نەبن و پێیان ئاشنا نەبن.

لە چەند دەقێکی ئینگلیزیدا، لە جیاتی وشەی دزی (دەستیان کەوت) یا (دۆزیانەوه) وە، لە بری (دزی) بەکارهێنراون. هەر لە هەندێ دەقی ئینگلیزیدا لە باتی (سەلکە پەنیر) یش (نانەك) یا (کێکەك) نووسراوە. لە جیاتی بوو به (شه‌ڕیان) (بوو بە هەرایان) یا بوو بە (ناخۆشیان) یا (ڕێکنەکەوتن) بەکارهێنراون. بەڵام هەمان کۆتایی و مەبەستیان داوە بە دەستەوە. کە ناکۆکی و مشتومڕ و ڕێنەکەوتن و نەسازان گەمژەییەوە. زیان و پەشیمانی و رووڕەشیان بە دواوەیە. پەشیمانیش بێ سوودە. لایەنی سێیەمیش لەم ناکۆکی و شەڕانە سوود وەردەگرێت.. هەر وەکو چۆن مەیموونەکە کە لایەنی سێیەمە سوودی لە ناکۆکی و ڕێنەکەوتنی دوو پشیلەکە وەرگرت و سەلکە پەنیرەکەیانی خوارد.

ئەم چیرۆکە یەکێکە لە چیرۆکەکانی ئەفسانەنووسی جیهانی بۆ منداڵان

(لاڤونتین)ە. بەڵام بێکەس بە چیژێکی کوردی و بە شێوازێکی ناسکتر لە لاڤۆنتین دایڕشتووە.

ئایا پێتان وا نییە، کە هەردوو حیزبە دەسەڵاتدارەکەی باشووری کوردستان، وەکو دوو پشیل□ س□لک□ دز□ک□ی پ□نیرەکەی ئەم چیرۆکەشیعرە نین..؟؟ کە سامانی گەلەکەمانیان دزیون و لەسەر دابەشکردنی مشتومڕ و شەڕ و شۆڕیانە؟ داگیرکەرانی کوردستانیان کردوون بە قازی بە ناوبژیکەری خۆیان! کە (تورکیا و ئیران و عێراق) ن، ئەوان سەلکە پەنیرە دزراوەکەیان دەخۆن، واتا سامانی دزراوی گەلەکەمان، لە سایەی نۆکەری و خۆدانە پاڵی تورکیا و ئێران و عێراق. سامانی باشووری کوردستان، بە تاڵانی دەبەن و دەیخۆن. رووڕەشیش بۆ هەردوو حیزبە دەسەڵاتدارەکە ماوەتەوە و دەمێنێتەوە..
گوێشیان لە برسێتی و کوێرەوەری و ژیانی سەختی گەلەکەمان نییە.

شوان و مەڕەکانی

شوان:

مەڕەکانم چەند جوانن
چەند بە کەڵک و بەسەزمانن
بڕۆن.. بڕۆن.. ب□ ئ□□و لای□
ز□ر ل□□و□□ی چاکی تیایە

مەڕوکان:

ل□وورەی گورگێ دێتە گوێمان
نزیک کەوت□□و□ ل□□مان
ئەگەر تۆ زوو نەگەی پێمان
ئەو بەدخووە دێتە رێمان

شوان:

ل□ ل□وورەی ئەو هیچ مەترسن
ئەگەر لەو گورگە ئەپرسن
وا رای کرد و ملی شکان
"بازە"ی دی، رۆیی و تێی تەقان

مەڕەکان:

ب□ه□ارمان هەر بۆ بم□□ن□
خودا ت□م□ان ل□ ن□س□□ن□
لە چاکەی تۆ هەر دەرناچین
هەتا مردن گ□□ردن کەچین

شوان:

تاریکی داهات و شەوە
جا نۆرەی دۆشین و خەوە

ئ□وا ئ□م□□ش□مان ت□□پ□□ان
بچینەوە بۆ دێکەمان

ئەم ئۆپەریتەشیعرەی فایق بێکەس بۆ منداڵانی قۆناغی باخچەی منداڵان و بو قۆناغی سەرەتاییش لەبارە، ئۆپەرێتێکی کورت و سووک و ئاسانە. منداڵانی کوردمان دەتوانن بە ئاسانی لەبەری بکەن. دەشتوان بە کۆمەڵ ئەم ئۆپەرێتە بکەن بە یارییەکی خۆش. گورگ هێمایە بۆ هاری و زورداری و چاوچنۆکی.. یا مەبەست لە گورگ، دەسەڵاتی زۆردار و ستەمکارە. مەڕیش هێمایە بۆ گەلێکی ژێردەستەی بێ دەسەڵات. کە لەلایەن دەسەڵاتداری زۆردار و ستەمکارەوە سەرکوت و دەمکوت دەکرێ و دەچەوسێنرێتەوە.

فایق بێکەس لە پەرتووکی (القراءة المصورة : خوێندنەوەی وێنەدار) ئەم ئۆپەرێتەی وەرگرتووە. بەڵام بە تام و چێژێکی کوردییەوە، لە زمانی عەرەبییەوە، وەرگیڕاوە بۆ سەر زمانی کوردیمان. هێندە جوانی هۆنیوەتەوە، هەست بەوە ناکرێت کە وەرگێڕاوبێ.

(*) سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە:

١- دیوانی فایق بێکەس.. محەمەدی مەلا کەریم.. چاپی دووەم.. سلێمانی.. ٢٠١١

٢- بدايات القصة الشعرية في ادب الاطفال وتطورها.. دكتورە طاهرە داخل طاهر.

٣- چاوپێخشانێک بە مێژووی ئەدەبی منداڵان.. رەزا شوان.. کەرکووک.. ٢٠١٥

٤- ئەدەبی منداڵان لە گۆڤاری گەلاوێژ. ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی. سلێمانی ٢٠١٠

رەزا شوان

نەرویج: ٩/ یوونی/٢٠٢٠